

УДК 316.45 : 371.3

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНИХ КОНТАКТІВ ЗІ СТУДЕНТАМИ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ В УМОВАХ ІНКЛЮЗИВНОГО НАВЧАННЯ

С. Я. Харченко

У статті проаналізовано особливості соціальних контактів зі студентами з особливими потребами в умовах інклюзивного навчання. Для продуктивної співпраці науково-педагогічного і допоміжного персоналу інклюзивного закладу освіти зі студентами з особливими потребами і подолання бар'єрів, які виникають в молоді під час включення у соціум ВНЗ і здобуття вищої освіти, необхідно визначати рівні сформованості соціальної активності студентів і дотримуватися правил спілкування з вказаними людьми.

Ключові слова: адаптація, інклюзивне навчання, соціальна активність, соціальні контакти.

FEATURES OF SOCIAL CONTACTS WITH STUDENTS WITH SPECIAL NEEDS IN INCLUSIVE EDUCATION CONDITIONS

S.Ya. Kharchenko

Summary. The low level of social activity of students with special needs is a natural consequence of non-overcome difficulties of entrance the system of social relationships, beginning with the school stage and it is the feature of incompleteness of primary socialization on the moment of entrance the higher educational institution.

It is necessary to determine levels of formation of social activity of students and to keep general rules of communication with pointed people for fruitful cooperation of scientific and pedagogical and assistant staff of inclusive educational institution for the students with special needs and overcoming of barriers which may appear in youth while entering the society of higher educational institution and getting higher education.

It is possible to state that the most widespread problems of youth with special needs during the integration to higher educational institution are complications with adaptation, low self-esteem, diffidence, interpersonal problems, different fears, and difficulties in communication, overcoming of consequences of the stress, displays of aggression, non-understanding and non-acceptance in group, loneliness.

Keywords: adaptation, inclusive training, social activity, social contacts.

Негативна тенденція щодо росту інвалідності у світі й в Україні визначила пріоритетною необхідність розв'язання проблеми освіти дітей і молоді з особливими потребами. З кінця 1980-х років за кордоном науковці почали вивчати проблеми вищої освіти молоді з інвалідністю. У дослідженнях поступово змінювались акценти від проблем академічної успішності до включення гнучких технологій визначення і вирішення різних проблем у процесі навчання студентів цієї категорії. Прийняття відповідних документів

ООН та ЮНЕСКО відіграло ключову роль у реформуванні системи спеціальної освіти та її перетворення в систему інтегрованого навчання з подальшим переходом до інклюзії [7, с. 199].

В Україні лише незначна кількість закладів реалізують вимоги щодо забезпечення навчання студентів з особливими потребами, незважаючи на позитивні зміни в правовому забезпеченні освіти людей з особливими потребами. Важливо відмітити, що сьогодні збільшується кількість молоді з особливими потребами у вітчизняних ВНЗ, що свідчить про зростання їхньої соціальної активності, демократизації суспільства.

Частково соціально-педагогічна робота з молоддю з особливими потребами в умовах інклюзивного навчання була предметом дослідження таких науковців, як Ю. В. Богінської, О. М. Дікової-Фаворської, А. А. Колупасової, О. І. Рассказової [1–3, 6] та ін.

Соціально-педагогічна робота включає різні види супроводу навчання студентів з особливими потребами: соціально-педагогічний, реабілітаційний, фізкультурно-спортивний.

У цьому контексті варто зауважити, що впровадження системи реабілітаційно-спортивного супроводу навчання студентів з особливими потребами у вишах є важливою умовою успішного виконання поставлених перед ними завдань та сприяє реалізації мети – забезпечення гармонійного розвитку студентів як майбутніх фахівців різних галузей.

У виховному процесі студентської молоді з особливими потребами важливу роль відіграє використання засобів фізичної культури і спорту як потужного джерела впливу на психофізичний і соціальний розвиток особистості майбутніх фахівців, зміцнення їхнього здоров'я, підвищення опірності організму до захворювань. Особливої уваги заслуговує факт формування валеологічної культури і дотримання здорового способу життя студентів-інвалідів. Вирішенню цих завдань сприяє проведення низки фізкультурно-спортивних заходів, зокрема до Міжнародного дня інвалідів: тематичних бесід, круглих столів, інтерактивних зустрічей, рекламних акцій щодо ведення здорового способу життя та формування потреби у систематичних заняттях фізичною культурою і спортом.

Як показує практика, покращення соціальної активності студентів досягається завдяки співпраці з українським і регіональними центрами фізичної культури і спорту інвалідів «Інваспорт», реабілітаційно-спортивними школами інвалідів, що мають достатній досвід роботи із залучення молоді з особливими потребами до систематичних занять фізичною культурою, відвідування факультативних занять і спортивних секцій з метою розкриття потенційних можливостей, розширення сфери життєдіяльності молоді з особливими потребами, підвищення рівня розумової та фізичної працездатності, корекції та компенсації відхилень у розвитку, а також соціальної адаптації та інтеграції у суспільство.

Так, професорсько-викладацький склад кафедр інклюзивних закладів освіти повинні забезпечувати планування, організацію та проведення навчально-тренувальної, реабілітаційно-оздоровчої та спортивно-масової роботи, що здійснюється у межах реалізації системи реабілітаційно-спортивного супроводу навчання студентів з особливими потребами.

Організація навчання студентів з особливими потребами вимагає соціально-педагогічної підтримки, створення необхідної матеріально-технічної бази, науково-методичного забезпечення навчального процесу, обладнання технічними засобами навчання. Навчально-виховний процес у ВНЗ варто проводити з урахуванням методик та механізмів, найбільш адаптованих для навчання студентів з інвалідністю.

Традиційні засоби навчання – плакати, слайди – є, як правило, малоефективними для студентів з порушеннями зору та іншими сенсорними вадами. Слабозорим студентам необхідно пропонувати тексти великим шрифтом, азбукою Брайля або на електронних носіях, що забезпечує гнучкість – студент може сам вибрати розмір шрифту або використати звуковий формат файлу. Враховуючи той факт, що значна кількість студентів з сенсорними вадами відчувають труднощі під час конспектування лекцій, їм рекомендується користуватися диктофонами. Студентам із вадами слуху необхідно надавати послуги сурдоперекладачів.

На теренах України з-поміж вишів найактивніше впроваджується інклюзивне навчання у Відкритому міжнародному університеті розвитку людини «Україна», досвід і здобутки якого є надзвичайно цінними і потребують додаткового розгляду.

В університеті серед пріоритетних напрямів соціально-педагогічної роботи зі студентською молоддю є: забезпечення процесу адаптації першокурсників до навчання у ВНЗ, інноваційні підходи до національно-патріотичного виховання, соціально-психологічна адаптація та супровід навчальною діяльністю студентів з особливими потребами, благодійна та волонтерська діяльність, виховання здорового способу життя та профілактика негативних явищ, культурна та туристично-екскурсійна діяльність, здійснення різноманітних проектів.

Освітня політика закладу в умовах переходу від інформаційно-пояснювального навчання до інформаційно-дієвого забезпечує застосування у навчальному процесі нових комп'ютерних та інформаційних технологій, електронних бібліотек, відеоматеріалів, що гарантує вільну пошукову

діяльність та задовольняє особистісний розвиток студента. Досвід університету у цій сфері дає підстави виділити найбільш ефективні методи навчання: проблемна та ігрова технологія, імітаційні методи активного навчання, кейс-методи, методи фокус-груп, навчання в співробітництві, креативне навчання, інноваційна освітня проектна діяльність, лекція прес-конференція, лекція-візуалізація, лекція-диспут, семінар-екскурсія та ін. Зазначені методи нестандартної взаємодії студентів і викладачів сприяють розвитку моделі творчого навчання, підвищують мотивацію до засвоєння навчального матеріалу. Це набуває особливої актуальності в умовах інтегрованого та інклюзивного навчання.

Потрібно відзначити, що в університеті та його територіальних підрозділах забезпечено постійний психологічний супровід студентів з інвалідністю; створено та функціонують соціально-психологічні служби для студентів з інвалідністю. Слід підкреслити поширену практику залучення до цієї справи фахівців профільних кафедр.

Незважаючи на певні досягнення у впровадженні інклюзії у ВНЗ, не повністю вирішеним залишається питання налагодження соціальних контактів з молоддю з особливими потребами. Особливості яких необхідно проаналізувати.

Низький рівень соціальної активності студентів з особливими потребами є закономірним наслідком нездоланих труднощів входження у систему соціальних стосунків, починаючи зі шкільного етапу, і ознакою незавершеності первинної соціалізації на момент вступу до ВНЗ. Студентське життя передбачає спілкування молоді з особливими потребами з викладачами та колегами по групі, адміністрацією, бібліотекарями, громадськими студентськими службами, технічним персоналом, які мають враховувати особливості таких студентів, дотримуватись певних правил спілкування з ними і бути готовими надати ту чи іншу соціальну послугу.

Для продуктивної співпраці науково-педагогічного і допоміжного персоналу інклюзивного закладу освіти зі студентами з особливими потребами і подолання бар'єрів, які можуть з'являтися в молоді під час включення у соціум ВНЗ і здобуття вищої освіти, необхідно визначати рівні сформованості соціальної активності студентів і дотримуватись правил спілкування з цією категорією людей.

Зазвичай використовують стандартизовану трьохрівневу шкалу сформованості соціальної активності, за якою:

– низький рівень соціальної активності студента констатують при боязкості, сором'язливості, ігноруванні спортивними і культурно-розважальними заходами, при переважанні особистісних інтересів у досягненні успіхів, неусвідомленій дифузній мотивації участі в громадському житті;

– середній рівень – при участі студента у всіх сферах діяльності закладу освіти з проявом активності в громадському житті, у спортивних і культурно-розважальних програмах з мотивацією активності інтересами колективу і недостатньо сформованими почуттям відповідальності за доручену справу, кар'єрними прагненнями та організаторськими здібностями;

– високий рівень – при активній участі і творчому підході у всіх сферах діяльності закладу освіти; спрямованості на суспільні інтереси, на рівень знань; високій ініціативності та зацікавленості в обговоренні проблем закладу освіти, активній участі в спортивних і культурно-розважальних заходах у закладі освіти і поза його межами; наявності високих організаторських здібностей; при мотивації активності кар'єрними прагненнями, почуттям високої відповідальності за доручену справу; наданні переваги інтересам колективу.

На жаль, у більшості студентів з особливими потребами констатується низький вихідний рівень соціальної активності. Тому в роботі з цією категорією молоді враховують притаманні їм наступні психолого-педагогічні особливості. Для осіб з вадами зору характерними є: підвищена вразливість, тривожність; занижена самооцінка; деяке відставання в розумінні слів із конкретним значенням; переважання словесно-логічної форми пізнання над чуттєвою; широкий запас абстрактно-словесних знань, ненаповнених адекватним конкретно-предметним змістом [5, с. 10].

Для осіб з вадами слуху властивими є: занижена самооцінка; високий рівень вразливості; сором'язливість; труднощі в розумінні слів з абстрактним значенням; недовіра до людей, у яких відсутні вади; небажання носити слуховий апарат [5, с. 14].

Для осіб з вадами опорно-рухового апарату та ДЦП притаманними є: завищена самооцінка; пізнавальна пасивність; переоцінювання власних можливостей; недооцінювання складності завдання; розсіювання уваги при сприйманні навчального матеріалу; швидка втомлюваність [5, с. 18].

Специфіка спілкування з людьми з особливими потребами вимагає дотримання наступних загальних правил: не висловлювати співчуття і жалю при контакті з людиною з особливими потребами, думати про особистість, а не про її ваду; особисті запитання щодо вади є нетактовними, доки стосунки не стануть більш довірливими; використовувати загальноприйняті знаки ввічливості; не боятись робити перший крок у налагодженні контактів; вислухати людину з особливими потребами. Не робити передчасних припущень відносно того, що вона може і що не може зробити. Для того щоб допомогти комусь, необхідно про це

запитати. Якщо відповідь позитивна, дізнатись, яким чином можна допомогти. Якщо людина відмовилась від допомоги, запитати її про допомогу наступного разу [5, с. 4].

Узагальнюючи, можна констатувати, що найпоширенішими проблемами під час інтеграції молоді з особливими потребами у ВНЗ є: адаптаційні складнощі, низька самооцінка, невпевненість у собі, міжособистісні проблеми, різноманітні страхи, труднощі у спілкуванні, подолання наслідків стресу, прояви агресії, занижена самооцінка, нерозуміння та неприйняття у групі, самотність.

Таким чином, найважливішими аспектами для забезпечення ефективної комунікації між студентами з особливими потребами та науково-педагогічним, допоміжним персоналом в умовах інклюзивного навчання, є визначення рівнів сформованості соціальної активності молоді та дотримання правил спілкування з такою категорією студентів.

Література

1. Богинская Ю. В. Социально-педагогическая поддержка студентов с ограниченными возможностями в высших учебных заведениях: теория и практика: [Теория и практика] / Ю. В. Богинская. – Ялта. : РИО РВУЗ «КГУ», 2012. – 384 с.
2. Дікова-Фаворська О. М. Соціологічна концептуалізація освіти осіб з функціональними обмеженнями здоров'я: автореферат дис. ... доктора соц. наук: 22.00.04 – соціальні та галузеві соціології / О. М. Дікова-Фаворська. – Запоріжжя, 2009. – 34 с.
3. Колупаєва А. Інклюзивна освіта : реалії та перспективи : монографія / А. Колупаєва. – К. : Самміт-Книга, 2009. – 272 с.
4. Кольченко К. О. Вища освіта в Україні : від інтеграції до інклюзії / К. О. Кольченко, Г. Ф. Нікуліна // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами : збірник наукових праць. – К. : Університет «Україна», 2007. – № 4 (6). – С. 8.
5. Правила спілкування і співпраці з абітурієнтами та студентами з особливими потребами : [методичні рекомендації для викладачів, студентів і допоміжного персоналу] / М. Є. Чайковський, В. П. Фесенко, Т. В. Матвійчук, О. В. Василенко. – Хмельницький : ХІСТ, 2011. – 22 с.
6. Рассказова О. І. Теорія і практика розвитку соціальності школярів в умовах інклюзивної освіти: дис. ... доктора пед. наук: 13.00.05 – соціальна педагогіка / О. І. Рассказова. – Харків, 2014. – 520 с.
7. Чайковський М. Є. Міжнародне законодавство щодо забезпечення освітою молоді з особливими потребами / М. Є. Чайковський // Науковий вісник Чернівецького університету : збірник наукових праць. – Вип. 739. – Педагогіка та психологія. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2015. – С. 199–207.